

EVA DAHLMAN

Kvinnliga pionjärer osynliga i fotohistorien

Många kvinnor etablerade sig som fotografer redan under 1860-talet. De var porträttfotografer. Deras verk är gömda i privata album, och själva har de förblivit osynliga i den svenska fotohistorien. Bertha Valerius och Rosalie Sjöman var några av den tidens mest framstående porträttfotografer. Men Lotten von Dübens dokumentationer av samer var ett uppdrag i vetenskapens tjänst.

Ända in på 1920-talet var fotograf oftast liktydigt med porträttfotograf. Porträttet har ofta setts över axeln som något schablonartat och osjälvständigt eftersom det måste smickra den avporträtterade. Men ateljéfotografien passade kvinnliga fotografer eftersom de kunde kombinera yrkesarbetet med familjelivet.

De flesta kvinnliga fotografers verk är alltså dolda i den privata sfären. Man måste vara en mycket framgångsrik porträttfotograf för att överhuvudtaget bli ihågkommen, men de kvinnliga yrkesutövarna uppmärksammades ändå inte i någon större utsträckning. Många kvinnliga fotografer har också gömts under firmabeteckningen, efterträdare eller under männens namn om de har varit gifta med fotografer.

Fotografen kom snabbt till Sverige

Daguerres uppfinning, daguerrotypin, presenterades för första gången i början av 1839 i Paris. En direkt positiv bild kunde nu framställas på en försilvrad kopparplåt. Det tog bara tre veckor innan tidningsreferaten nådde Sverige. Den 19 augusti samma år presenterades metoden vid ett stort möte, arrangerat av Konst- och Vetenskapsakademierna i Paris. Inom loppet av fyra månader kom Daguerres instruktionsbok ut i 29 upplagor på sex språk. Den svenska översättningen publicerades julen 1839.¹

Under daguerrotyp-perioden verkar det inte ha funnits några kvinnliga fotografer. Men när kolloidum-metoden slog igenom i

slutet av 1850-talet, började de första kvinnliga fotograferna etablera sig.² Glasnegativet överdraget med kolloidum, den så kallade våtplåten, innebar en revolution inom fotografin. Daguerrotypen är unik och kan inte mångfaldigas. Med kolloidummetoden var det möjligt att framställa ett obegränsat antal kopior från varje negativ.

I Göteborg hade den unga målarinnan *Marie Kinnberg* varit med redan när pappersnegativen lanserades 1851 av porträttmålaren Bendixen och litografen Adolph Meyer från Tyskland. Hon blev elev hos Bendixen och redan senare samma år började hon utföra "Porträttering genom Fotografi i enlighet med Herr Bendicksöns meddelade undervisning".³

Kvinnliga fotografer ofta från medelklassen

Hur många kvinnliga fotografer fanns det på 1860- och 1870-talen och vilken bakgrund hade de?

Det finns för få undersökningar för att man ska kunna dra några riktiga slutsatser. Men vi vet att det fanns kvinnliga fotografer i Dalarna, i Västerbotten, i Örebro län liksom i Stockholm.⁴ Även i Norge var fotografyrket tidigt ett kvinnoyrke.⁵ I Finland har fotohistorikern Sven Hirn undersökt de första fotograferna och deras bakgrund.⁶ Utifrån hans undersökningar kan man antagligen dra vissa slutsatser om svenska förhållanden under samma tid. De finska kvinnliga fotograferna var såväl konstnärligt som affärsmäs-

sigt framgångsrika och hade en betydelsefull roll när det gäller ateljéfotografiens utbredning. Under den äldsta perioden fram till och med 1870 fanns 120 yrkesverksamma fotografer i Finland. Tolv av dem var kvinnor, med eller utan familj. De flesta hade ett biyrke, det vanligaste var konstnärlig verksamhet, oftast som porträttmålare. En viktig anledning till att kvinnor valde fotografyrket var att den akademiska banan var stängd för dem. De borgerliga kvinnorna valde framför allt fria yrken som skådespelerska, konstnär, musik- eller danslärarinna eller fotograf.

Även i Sverige tycks många av de första kvinnliga fotograferna ha haft en medelklassbakgrund.⁷ De manliga fotograferna däremot kom från vitt skilda miljöer. I motsats till andra hantverk var fotografyrket inte spärrat för kvinnor. Det var obruten mark på samma sätt som befattningarna inom järnvägs-, post- och telegrafväsendet.

En ändrad förordning 1846 beviljade kvinnorna samma hantverksrätt som männen samt en begränsad handelsrätt. Efter 1864 års näringsfrihetsförordning fanns det på den privata sektorn inga formella spärrar för kvinnorna och de etablerade sig i betydande skala framför allt som småföretagare. De gifta kvinnorna fick, om mannen godkände det, behålla tidigare förvärvat näringsställand. Från och med 1874 fick också en gift kvinna rätt att förfoga över sin inkomst.⁸ Men sällan blev fotografyrket ett verkligt alternativ till äktenskapet som försörjningskälla. Många kvinnliga fotografer upphörde med sin fotografiska verksamhet när de gifte sig.

Branschorganisationer med manlig dominans

Minst fyrahundra kvinnliga fotografer var verksamma i Sverige mellan 1860 och 1920.⁹ Ändå var det bara två, fröknarna *E och V (eller W) Tideström* från Stockholm, som deltog när Svenska Fotografernas Förbund bildades 1895.¹⁰ I Fotografiska Föreningen, som först organiserade amatörfotografer men efter stridigheter också professionella fotografer, var det nästan en total manlig dominans. Det

första året, 1888, blev 65 personer medlemmar. Tre var kvinnor, "fruarna" *Anna Hwass* och *Wilhelmina Skogh* samt "fröken, fotograf" *Emma Schenson*. Doktorinnan Anna Hwass valdes till suppleant i styrelsen 1888, men blev inte omvald året därpå. Under de följande 33 åren fanns det inte någon kvinna i styrelsen.¹¹

Hedvig Söderström blev den första kvinnan som etablerade sig som porträttfotograf i Stockholm, troligtvis redan 1857. Hennes ateljé låg på Drottninggatan 25, och här arbetade hon åtminstone till 1860. *Sophie Ahlbom* började sin verksamhet på Malmtorgsgatan 5, troligtvis i slutet av 1863. Tre år senare återgick hon till sitt gamla yrke som gravör.¹²

Både Hedvig Söderström och Sophie Ahlbom var "mamseller" vilket betecknade att de var ogifta, icke adliga och från medelklassen. Hälften av de 14 första kvinnliga fotograferna i Stockholm var "mamseller", en – *Carolina von Knorring* – var adlig och gifte sig aldrig. Två var änkor och en var gift med en fotograf. Bakgrunden för de återstående är inte känd.

Redan på 1860-talet fanns 14 kvinnor bland Stockholms 100 registrerade fotografer. Det fanns också en del som inte var registrerade. De flesta arbetade bara en kortare tid som fotografer. En bidragande orsak var säkert att de börjat sin verksamhet under andra hälften av 1860-talet, då det var en överetablering av fotografer.

Porträttet populärt inom borgarklassen

Redan i slutet av 1860-talet hade priset för att låta sig fotograferas sjunkit drastiskt.¹³ Men bruket att ta sitt porträtt var mycket en social fråga. Hos bönder och småfolk var det inte lika vanligt att låta sig förevisas för att byta bilder med släkt och vänner. Framst var detta populärt inom borgarklassen. Porträttmåleriets standardpose, ärvd via daguerrotypin, levde kvar på visitkortet. Det högborgerliga porträttet krävde en självsäker pose och en värdig hållning som ramades in av ett draperi, en pelare eller en vacker stol i ateljén.

1860-talets visitkort visade nästan genomgående personen i helfigur. Mot slutet av decenniet började bröstbilden tränga in och den dominerade sedan på 1870-talet. Nu krävde de allt större ansiktena retuschering, framför allt för att försköna den avporträtterade. Men den var också nödvändig för att korrigera negativens "färgblindhet", som till exempel överdrev röda kinder och små blemmor.¹⁴ På de större ateljéerna fanns ofta åtta till tio kvinnliga biträden som arbetade med att retuschera.

Utbildningen till fotograf varierade. Många började som elever eller retuschöser/retuschelever för att senare bli fotografer. De fick betala för sin utbildning. Det förekom att dessa kvinnliga elever eller retuschöser sedan tog över företaget när innehavaren av ateljén slutade. Det var också vanligt att fotografdöttrar "ärvde" yrket efter fäderna. En del försökte läsa sig till hur kameror fungerade och hur mörkrumsarbetet gick till, men det fanns få böcker i ämnet. Först på 1880-talet erbjöds kurser i fotografi.

Även för de framgångsrika var det på våtplåtarnas tid omöjligt att arbeta hela året med porträttfotografering i ateljé.¹⁵ Under vintermånaderna var det för mörkt, våtplåtarnas ringa ljuskänslighet gjorde att exponeringstiderna blev alltför långa och fotografen löpte en stor risk att misslyckas med avporträtteringen. Arbetet i ateljén avslutades därför i oktober eller senast i november och började åter i mars. Det var alltså nästan nödvändigt att fotografen hade något annat yrke att falla tillbaka på – eller att vederbörande var delvis försörjd.

Övergav fotografiet för porträttmåleriet

I september 1863 annonserade mamsell *Bertha Valerius* att hennes fotografiska ateljé åter öppnats i huset på Mäster Samuelsgatan 51 B. Hon hade etablerat sig där året före, 38 år gammal.¹⁶ Aurora Valeria Albertina (Bertha) Valerius var dotter till kanslirådet och skalden Johan David Valerius och Aurora Christina Ingell. Hon hade först stu-

Bertha Valerius: porträtt av prinsessan Lovisa 1851–1926, Bernadottebiblioteket.

derat vid Konstakademien och 1852 gjort en lång studieresa till bland annat Düsseldorf, Dresden och Paris. Återkommen till Stockholm började hon måla porträtt. Hösten 1860 reste Bertha Valerius på nytt till Paris. Denna gång följde hon med sångerskan Kristina Nilsson som "förkläde". I Paris fortsatte hon också sin utbildning som porträttmålare och här kom hon i kontakt med fotografien. När hon kom hem öppnade hon sin fotografiska ateljé och slog snabbt igenom som porträttfotograf.¹⁷ 1864 var hon den första kvinnan som blev kungliga porträttleverantör. Mathias Hansen var då den mest anlitade fotografen hos Karl XV, men även August Roesler, Martin Josephson och Johannes Jaeger hade introducerats av kungen.¹⁸

Bertha Valerius deltog också i den stora industriutställningen 1866 i Stockholm. Där fanns en hel fotografisk sektion, där också Mathias Hansen, Eurenus & Quist, Johannes Jaeger och August och Ernst Roesler var

med. Alla var de representanter för de mest kända ateljéerna i Stockholm.

1867 flyttade Bertha Valerius från Mäster Samuelsgatan till en ateljé i hotellet La Croix vid Brunkebergs torg 15. Hon var nu etablerad i ett område med ateljéer som de högre stånden och den välsituerade medelklassen besökte. De låg i en triangel mellan Röda bodarna, Brunkebergs torg och Gustaf Adolfs torg. Här tog Bertha Valerius framför allt porträtt, men i hennes ateljé gjordes också mosaikbilder eller vad vi i dag kallar collage. Fotografen klippte itu visitkortsbilder och klistrade bitarna i stora montage som avfotograferades och kopierades i visitkortsformat. Bertha Valerius gjorde till exempel ett collage bestående av borgarståndets 72 riksdagsledamöter 1862 och 1863.¹⁹

På 1860-talet var det också populärt med så kallade dubbelgångarebilder. De var komplicerade att framställa och det krävdes en absolut precision för att skarven mellan halvorna inte skulle störa. För att få fram den speciella effekten i dubbelgångarebilden krävdes en viss regi så att "de två" modellerna konverserar eller visar någon annan form av kontakt. Bertha Valerius gjorde många sådana bilder.²⁰

Trots sina framgångar inom fotografiens område sökte Bertha Valerius sig tillbaka till porträttmåleriet. Hon stängde sin fotoateljé, troligen omkring 1880. Som porträttmålare blev hon också framgångsrik. Hon målade "sirliga och konventionella" porträtt i olja eller pastell av bland andra Karl XV och Oskar II.²¹

Bertha Valerius gifte sig aldrig. Hon dog 1895, 71 år gammal. I Nordiska museets samlingar finns vissa av hennes porträttfotografier samt hennes palett av brunt trä med färgrester och två penslar. Här finns också ett fotografi av en tavla med Kristusmotiv vilken Bertha Valerius lär ha fått inspirationen till på spiritistisk väg.²²

En av Stockholms bästa porträttfotografer

Rosalie Sjöman tillhörde också eliten inom fotografikåren på 1860- och 70-talen. Hennes

dotter Alma har berättat att modern var en mycket skicklig och uppmärksam fotograf. Några av moderns manliga kolleger stördes av detta, och när de på en utställning såg hennes fotografier utbrast de "dessa bilder har hon inte gjort själv."²³

Rosalie Sjöman föddes i Kalmar 1833.²⁴ Hennes far, John Peter Hammarqvist, var kofferdikaptan, dvs kaptan vid Handelsflottan. Tjugotvå år gammal gifte hon sig med kofferdikaptanen Sven Sjöman som var trettio år äldre. Paret flyttade till Stockholm. 1857 föddes sonen Sven och tre år senare ännu en son. Familjen bodde först på Söder men flyttade i oktober 1860 till Djurgårdsvarvet, då mannen fått anställning som ångbåtskaptan. Året därpå föddes dottern Alma. Sven Sjöman avled den 7 maj 1864. Dödsorsaken uppgavs vara alkoholism.

Rosalie Sjöman var nu 31 år gammal ensam med tre barn, sju, fyra och två år gamla. Den 15 november flyttade hon med barnen till Drottninggatan 42 i Klara församling där den välkände fotografen Carl Johan Malmberg hade sin ateljé. Hon måste tidigare haft kontakt med honom och antagligen varit hans assistent eftersom hon nu kunde etablera sig som fotograf.

Malmbergs ateljé var en av de första som byggts i Stockholm, redan 1859. Den var ovanligt stor med en längd på 13 meter, upp till takåsen var det 5 meter. Kanske fanns det också ett litet separat rum i ateljén. Dessa första ateljéer var dagsljusateljéer, först mot slutet av 1800-talet började man införa skilda konstljuskällor.²⁵

Ryktet om Rosalie Sjömans skicklighet spreds snabbt och hon blev en av stadens mest ansedda porträttfotografer. Hon hade ett tiotal anställda och kunde så småningom öppna filialer i Kalmar, Halmstad och Vaxholm.

Rosalie Sjöman var mångsidig och kunnig. Bland annat utförde hon de på kontinenten så populära emaljfotografierna som framställdes genom att fotografiets yta överdrogs med en tunn hinna av kollodium.²⁶ På så sätt uppnåddes en glansighet som liknar vår tids höglansiga fotografier.

Rosalie Sjöman: dottern Alma, 1880-1885. Fotografiska museet.

I hennes ateljé utfördes också de populära färgläggningarna av fotografier. I Nordiska museet finns flera exempel på hennes färglagda porträtt, framför allt av kullor i folkdräkt från olika dalasocknar. Artur Hazelius köpte in tjugosex fotografier redan 1877, fyra år efter att han öppnat sitt museum på Drottninggatan i Stockholm.²⁷ Porträtten i visitkortsformat är rubricerade som "allmoge" och visar upp den "bild" av allmogen som museet samlade in. På Kungliga biblioteket finns också exempel på de ståndsmässiga porträtt som framför allt bidrog till Rosalie Sjömans försörjning.

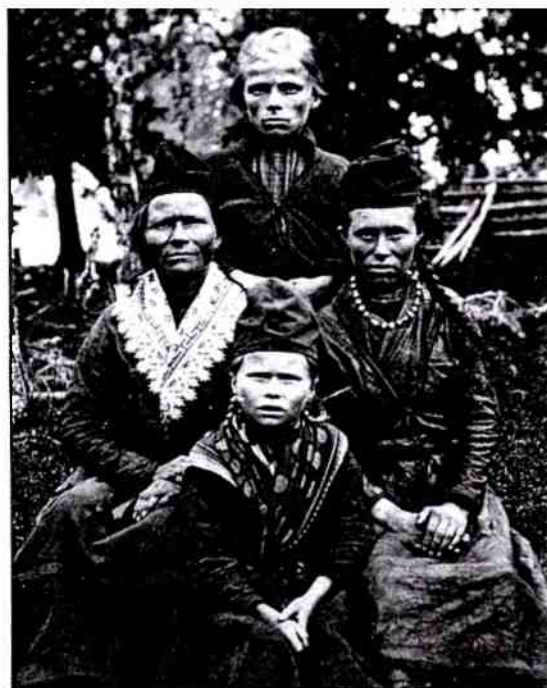
1875 gifte hon om sig med fotografen Gustaf Fredrik Diehl som hade varit verksam bland annat i Viborg i Finland, Åmål och Arvika. Ett halvt år senare föddes en son och och 1877 en dotter. 1881, fyrtioåttå år gammal, flyttade Rosalie Sjöman med sina fem barn från mannen och öppnade en ateljé på Regeringsgatan 6. Året därpå skildes de.

I början av 1880-talet tog hon det som blivit hennes mest kända fotografi. Det är ett underbart vackert porträtt av dottern Alma omgiven av rosor. Rosalie Sjöman innehade ateljén på Regeringsgatan till och med 1905. Hon avled 1919, 86 år gammal.

Bertha Valerius och Rosalie Sjöman är bara två exempel på tidiga kvinnliga och framgångsrika fotografer. I Uppsala fanns *Emma Schenson* som först utbildat sig till akvarellmålarinna och sedan delade sin tid mellan fotografien och landskapsmåleriet. I Malmö verkade *Hilda Sjölin*, som 1860 blev stadens första kvinnliga fotograf och sedan dominerade marknaden där. *Wilhelmina Lagerholm*, som från början var konstnär och målade porträtt, öppnade 1862 en ateljé i Örebro. Men det fanns många, många andra.

Amatör med forskningsuppdrag

Medan Bertha Valerius och Rosalie Sjöman var professionella och försörjde sig på sin fotografi var *Lotten von Düben* amatör. Lotten var ett smeknamn för Carolina Charlotta Mariana, född von Bahr 1828.²⁸ Föräldrarna var majoren Robert von Bahr och friherin-

Lotten von Düben: Maria Nilsdotter med sina barn, 1871. Nordiska museets arkiv.

nan Eva Carolina Akerhielm af Margreterlund.

1857 gifte hon sig med friherre Gustaf von Düben. Han var medicine doktor och professor i patologisk anatomi vid Karolinska institutet i Stockholm. 1868 började han samla material för att ge ut en katalog över institutets samlingar av lapska kranier. Katalogen skulle illustreras med bilder tagna av Lotten von Düben. Troligtvis hade hon kommit i kontakt med denna typ av fotografering genom Carl Curman, som 1861 hade ställt i ordning en ateljé för medicinsk fotografering i det hus där paret von Düben bodde. Curman blev senare en av våra främsta amatörfotografer. Men Lotten von Düben skall också ha lärt sig fotografera av en släkting med egen ateljé.

Den tredje juli 1868 reste paret von Düben från Stockholm med ångbåten Njord. Målet för denna första lappmarksexpedition var Lule lappmark där samiska bärare lastade hennes tunga fotografiska utrustning i näverkontar.

Uppgiften som expeditionens fotograf var mycket komplicerad. Omedelbart inför varje

fotografering prepareras negativerna med joderat kolloidum. Exponering och framkallning måste ske medan plåten fortfarande är våt eftersom våtkolloidumnegativen är ljuskänsliga bara så länge som emulsionen är fuktig. Minsta felgrepp kan förstöra allt.

Lotten von Düben använde sig av en stereokamera och fotograferade samerna först framifrån, sedan i profil. Hon skulle själv knappast ha låtit sig fotograferas på samma sätt. I hennes kretsar gjordes insmickrande porträtt av kvinnor i helfigur, klädda i vackra klänningar.

Uppmärksammades internationellt

1871 gjorde Gustaf och Lotten von Düben ännu en resa till Lappland. Mannen hade då bearbetat det material han tidigare hade samlat in om fjällsamerna och behövde kompletteringar om skogs- och nybyggarsamer, som var bosatta i området mellan Vindelälven och Lule älv i Sorsele, Pite och Lule lappmarker. På denna resa hade hustrun med sig två kameror, stereokameran och en kamera med våtplåtar i formatet 20x13,5 cm. Mellan tio och tolv bärare kånkade på utrustningen som både var tung och skrymmande.

Bland annat bar de på ett speciellt mörkrumstält där plåtarna framkallades.

Efter dessa resor gav Gustaf von Düben ut den omfattande publikationen *Om Lappland och Lapparne, förtädesvis de svenske. Ethnografiske studier*, 1873, som är en klassiker inom sameforskningen. Lotten von Dübens fotografier från de båda resorna tjänade som förlagor till de träsnitt som illustrerade boken. På den tiden var det ännu inte möjligt att återge fotografier i tryck. Hon hade dessutom fotograferat en mängd samiska föremål, vilka också avbildades i boken.

Lotten von Düben hade också tidigt kontakt med Artur Hazelius, Nordiska museets och Skansens skapare. För hans räkning tog hon bilder av hans släktingar. De kläddes ut i lapska dräkter och ombads inta olika poser på skidor eller i en ackja. Bilderna togs i en ateljé, vilken vet man inte.

Artur Hazelius använde bilderna när han arrangerade panoramat "Höstflyttning i Lule lappmark" på den Skandinavisk-etnografiska samlingen 1874. De inspirerade även skulptören C.A. Söderman när han modellerade ansiktena på de dockor som ingick i arrangementet. Scenen väckte stor uppmärksamhet och visades dessutom senare vid världsutställningarna i Paris 1878 och Chicago 1893.

Lotten von Düben: Karin Savalo med dottern Inga, 1868. Carolina Rediviva.

Lotten von Dübens fotografier av samer ingick i den tidens tradition av antropologiska bilder. På samma glasplåt fotograferade hon sin modell både framifrån och från sidan. Indianer och andra folkslag avbildades på samma sätt i de tidiga fotografier av främmande kulturer som finns bevarade i antropologiska samlingar.²⁹

Lotten von Düben tog också många naturbilder under de båda resorna till Lappland. Hon var en av de första som fotograferade de svenska fjällen och vattenfall som Harsprånget och Stora Sjöfallet. I motsats till andra fotografer (främst norska) som vid denna tid fotograferade landskap behövde hon inte tänka på att sälja sina bilder, även om en del av dem skulle användas som förlagor till illustrationer i Gustafs bok. Men hon fotograferade säkert en hel del för att hon tyckte om det och ville ha privata minnen från resorna.

Lotten von Düben dog 1915, 87 år gammal. Hon hade då varit änka sedan 1892. Då paret inte hade några barn, överlämnades hennes fotografier till Nordiska museet. Här förvaras de tillsammans med de fotografier Lotten von Düben själv skänkt med början 1874. I museet finns också små "böcker" eller album hon låtit tillverka. I dessa lade hon "stereobilder" med naturmotiv samt någon enstaka bild av samer och själva expeditionen. Hon skänkte dessa album till bekanta, som fick uppleva den hisnande känslan av att betrakta tredimensionella bilder i sina stereoskop.

Lotten von Düben tog sina bilder under en tid när fotografi i regel var liktydigt med porträttfotografi i ateljé eller vackra vyer av städer. Eftersom hon inte idealiserade samer får hennes bilder en annan dimension än många andra från den här tiden. Många är närbilder, där ansiktet dominerar. Det är män och kvinnor, åldrade i förtid, som får oss att fundera över deras livsvillkor. En del är gruppbilder som visar samer i den miljö de levde. Bilderna har något av reportage- och dokumentärfotografi över sig. Inom den genren hör Lotten von Düben till pionjärerna.

Fotohistorien har glömt kvinnorna

Bertha Valerius, Rosalie Sjöman och Lotten von Düben var fotopionjärer i Sverige. Deras arbete är en viktig del av svensk fotohistoria, men de har inte fått något utrymme i *Den svenska fotografins historia*. Bertha Valerius och Rosalie Sjöman omnämns medan Lotten von Düben överhuvudtaget inte finns med. De som skrivit om fotografi och fotografer har tydligen ansett att de manliga fotografernas arbeten är intressantare. De kvinnliga fotografernas historia väntar ännu på att skrivas!

NOTER

- ¹ Söderberg, Rolf och Rittsel, Pär, s 8.
- ² Bäckström, Helmer om kvinnliga fotografer i Stockholm på 1850- och 60-talen.
- ³ Söderberg, Rittsel, s 30.
- ⁴ Se Andersson 1980, Thor 1986, Bäckström 1926, Västerbotten 1982.
- ⁵ Se Bonge, Susanne, s 14.
- ⁶ Följande stycke baseras på Hirn, Sven, s 63 - 65.
- ⁷ Se till exempel Bäckström, Helmer s 63 - 65 och Papp, David, s 102.
- ⁸ Quist, 30 och 104.
- ⁹ Förteckning över svenska porträttfotografer i kungliga bibliotekets samlingar.
- ¹⁰ Thor, Clas, s 18.
- ¹¹ Persson, Maja Lisa, s 7 - 8 och Fotografien i Sverige s
- ¹² Bäckström, Helmer, s 63-65.
- ¹³ Stycket grundas på Dahlman, Eva, s 18 - 19.
- ¹⁴ Söderberg och Rittsel, s 37.
- ¹⁵ Följande resonemang grundar sig på Hirn, Sven a.a. och gäller finska förhållanden, men samma slutsatser bör kunna dras för svenska förhållanden.
- ¹⁶ Bäckström, Helmer, s 63 och 64.
- ¹⁷ Svenskt konstnärslexikon, s 572.
- ¹⁸ Söderlind, Solveig, s 80.
- ¹⁹ Söderberg och Rittsel, s 44.
- ²⁰ Söderberg och Rittsel.
- ²¹ Svenskt konstnärslexikon, s 572.
- ²² Nordiska museets föremålsdatabas och huvudliggare.
- ²³ Sidwall och Wigh, s 126.
- ²⁴ Bibliografiska uppgifter, Stockholms stadsarkiv, Maria, Hedvig Eleonora och Klara församlings arkiv, rotmansarkivet.
- ²⁵ Sikorski, Michal. Fotoateljéer i Stockholm, s 12 och 28.
- ²⁶ Sidwall och Wigh, s 126.
- ²⁷ Nordiska museets föremålsdatabas och huvudliggare.
- ²⁸ Denna framställning bygger på Dahlman, Eva s 3 - 27, samt Hellsten, Per, s 27 - 32.
- ²⁹ Fleming, Paula har skrivit om avfotografering av indianer, s 70 - 71.

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholms stadsarkiv:

Maria, Hedvig Eleonora och Klara församlings arkiv, rotmansarkivet.

Nordiska museet:

Föremålsdatabas, huvudliggare

Persson, Maja Lisa, "Fotografiska Föreningen 1888 - 1920", uppsats för påbyggnadskurs i konstvetenskap, konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. 1984. (stencil)

Sikorski, Michal, "Fotoateljéer i Stockholm. Konstruktionstyper mellan 1855 och 1915", uppsats för Fördjupningskurs i konstvetenskap, konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, 1983(stencil).

Söderlind, Solfrid, Fotohistoria i Norden. Resonerande bibliografi över källor och fotohistorisk forskning rörande perioden 1839-1865. Arbetsrapport 1990:4, Tema Kommunikation, Universitetet i Linköping (stencil).

LITTERATUR

Andersson, Ingrid, *Dalarna i Kvinnominne*. Kvinnoyrken i bilder kring sekelskiftet. Dalarnas museum, Historieverkstan 1, Falun, 1980.

Bonge, Susanne, *Eldre norske fotografer*. Fotografer och amatörfotografer i Norge frem til 1920, Bergen 1980.

Bäckström, Helmer, "Kvinnliga fotografer i Stockholm på 1850-och 60-talet", *Nordisk Tidskrift för Fotografi* Häfte 4 1926 nr 108, s 62 - 65.

Campbell, Ann-Mari och Gauffin, Monica. *Fotografer i Orkelljunga*. Skrifter utgivna av Orkelljunga Hembygdsförening 21, BTJ Tryck, Lund 1992.

Dahlman, Eva, Lotten von Duben. *I Lappland*, Alfabet, 1991.

Fleming, Paula, "Indianer på glasplåt - traditionen att fotografera indianer" i Jacobson, Claes-Håkan. *Rosebud Sioux. Ett folkslag i förvandling*, Stockholm 1989, s. 61-82.

Fotografien i Sverige och Fotografiska Föreningen Stockholm. *Minneskrift vid Föreningens 50-årsjubileum*, Stockholm 1938.

Föteckning över svenska porträttfotografer i Kungl. bibliotekets samlingar upprättad inom KB:s kart & bildsektion, Kungliga biblioteket rapport nr 19, Stockholm 1992.

Hirn, Sven, "1800-talets fotografer i Finland" i *Kan vi stole på fotografiene?* Föredrag holdt på Nordisk Fotohistorisk symposium, Jeløy 1980, Norsk Fotohistorisk Forening, Oslo 1981, s 62 - 67.

"Kvinnliga fotografer i Västerbotten" i *Västerbotten* nr 1/1982. Västerbottens läns hembygdsförening, UTAB, Umeå. 1982.

Papp, David, "Fotografer på Gotland under 1800-talet" i *Gotländskt arkiv*, 1971 s 81 - 104.

Ovist, Gunnar, "Konsten att blifva en god flicka", *Kvinnohistoriska uppsatser*, Stockholm 1978.

Söderberg, Rolf och Rittsel, Pär, *Den svenska fotografins historia 1840-1940*, Bonniers, Stockholm 1983.

Svenskt konstnärslexikon, artikel om Albertina Valerius, Allhems förlag, Malmö 1967.

Sidwall, Åke och Wigh, Leif. *Bäckströms Bilder!* Professor Helmer Bäckströms fotografihistoriska samling i Fotografiska Museet. Fotografiska Museet, Stockholm, 1980.

Söderlind, Solfrid. *Fotobilden: Historien i nuet - nuet i historien*, Tema Kommunikation, Universitetet i Linköping, 1989.

Thor, Clas. *Ljusets hemligheter - Kvinnligt fotografi 1861-1986*, Morgonstjärnans förlag, 1986.

SUMMARY

Some 400 women photographers worked in Sweden between the years 1860 and 1930. Yet only a few were among the founders of the Photographic Society in 1888 and the Association of Swedish Photographers in 1895. Not very many women photographers are mentioned in *The History of Swedish Photography*. A woman photographer would sometimes conceal her business under a firm name like "Successor to...", or under her husband's name if she was married to a photographer. It seems that the pioneers among the women photographers came mostly from the middle classes. Of the first fourteen women photographers in Stockholm, half were "mamsels", meaning at the time that they were unmarried young ladies although not of noble birth. The photographer's trade was not a real alternative to marriage, with respect to earning a living. Many women photographers gave up their businesses when they got married. As late as the 1920s, a photographer was usually always a portrait photographer. Many of the women photographers did mostly portraits, since studio work could be combined with minding her family, children and home. This is why the work of women photographers has often remained unnoticed, hidden away in the private sphere, and it is one of the reasons why they have not been given much attention in the history of photography either.

In this article, Eva Dahlman brings out three women photographers who were rather well-known even in the 1860's.

Bertha Valerius was a trained painter of portraits, who became one of the most prominent portrait photographers. She was also appointed Photographer to the Royal Family. In spite of her success as a photographer, she eventually went back to portrait painting.

Rosalie Sjöman began as a photographer to earn a living for herself and her three children after

her husband died. She became one of Stockholm's best reputed portrait photographers, and she had some ten people employed in her studio. She also opened branch studios in other towns in Sweden.

Lotten von Düben was a noblewoman and started photographing to help her husband, who was professor of Pathological Anatomy, to document Lappish skulls. She also went with him on expeditions to Lappland, where she photographed people, scenery and wildlife. She became one of the pioneers of Swedish reportage and documentary photography.

Eva Dahlman
Nordiska museet
Box 27820
S-115 93 Stockholm